

Aristocratische distinctie en aan de top blijven Dertig jaar onderzoek naar de Nederlandse adel in de lange negentiende eeuw

Yme Kuiper

‘Adel wäre nicht möglich ohne den Glauben an die Existenz von Adel in der ihn umgebenden Gesellschaft. Und das gilt umso mehr, je weniger adelige Privilegien, je weniger die adelige Herausgehobenheit durch die politische und rechtliche Verfasstheit eines Gemeinwesens, durch die Monarchie, durch Feudalstrukturen, durch ständische Ordnungsprinzipien, installiert und stabilisiert wird.’

Eckart Conze, 2003

Beroemd en daarna berucht. Dat was Onno Zwier van Haren (1713-1779), vermoedelijk een van de bekendste edelen van de Republiek in het derde kwart van de achttiende eeuw. Sinds jaar en dag vertrouweling van de stadhouderlijke familie, alom gerespecteerd in Haagse kringen, lid van de Raad van State en van de Admiraliteit van Amsterdam, was zijn maatschappelijke val in de vroege jaren 1760 diep en plotseling geweest. Volgens verklaringen van twee van zijn dochters zou hij aan hen onzedelijke voorstellen hebben gedaan.¹ Twee schoonzonen brachten die beschuldiging nadien naar buiten. De carrière van de Friese edelman was voorgoed gebroken. Hij trok zich terug op zijn buiten in Friesland en schreef daar kort voor zijn dood het lierdicht ‘De Koopman’. Het is opgedragen aan zijn oudste zoon Duco. Deze had inmiddels zijn militaire en politieke aspiraties laten varen en was door een huwelijk met een rijke Amsterdamse koopmansdochter zelf in de handel gegaan. Nadat hij haar in mei 1772 ternauwernood uit de brandende Amsterdamse schouwburg had gered, vond de bruiloft al een maand later plaats. Voorwaar geen schande deze opzienbarende overstap, aldus de dichter. Ontleende de Venetiaanse adel niet zijn glorie aan de zeehandel? En

¹ P. van der Vliet, *Onno Zwier van Haren (1713-1779). Staatsman en dichter* (Hilversum, 1996) 222.

Onno Zwier van Haren (*gravure, Ph. Velijn, 1825; part. coll.*)

sierde het een edelman juist niet om ‘zacht in gedrag, gezond in reden’ en ‘nedrig als een burgerman’ te zijn? ²

Kort na Onno's dood, in 1779, ontbrandde in de Republiek de strijd tussen Patriotten en Oranjegezinden. De toekomst van de zeehandel, volledig lamgelegd door de oorlog met Engeland (1780-1784), speelde aanvankelijk daarbij een belangrijke rol. In de zomer van 1787 vielen Pruisische troepen de Republiek binnen om in het belang van de stadhouder en zijn aanhang orde op zaken te stellen. De patriotse burgerbewapening was daarmee uitgeschakeld. Vele radicale patriotten vluchtten naar het buitenland.

Het was de Bataafse Revolutie van 1795 die met de afschaffing van de ridderschappen en erfelijke adel in één klap de positie van de adel geheel anders maakte dan in de eeuwen daarvoor. In 1788 had Duco van Haren, die met zijn gezin op grote voet leefde, toch maar het grietmanschap van Het Bildt gekocht. Drie jaar later ontving hij Willem V op zijn Friese buiten. In de revolutiewinter van 1795 nam Duco, om zijn schuldeisers en politieke vijanden te ontvluchten, de wijk naar Duitsland. Hij vestigde zich als gouverneur aan het hof te Weimar en keerde nooit meer terug in zijn vaderland.³ Hoe profetisch was het lierdicht van vader Onno indertijd geweest? Lag de toekomst van de adel in het burgerdom? Zelf had hij indertijd een Haagse burgemeestersdochter getrouwd. De kwartieren van zijn zonen waren daardoor niet zuiver genoeg

² Ibidem, 402.

³ Y. Kuiper, *Adel in Friesland 1780-1880* (Groningen, 1993) 159.

om ooit tot de exclusieve Duitse Orde, Balije van Utrecht, toe te treden.⁴ En liet de biografie van zijn oudste zoon niet zien dat de tijden van adellijke standsvoorrechten definitief voorbij waren?

Elitegeschiedenis en adelsgeschiedenis

Adelsgeschiedenis kent aan de universiteit in Nederland geen lange historie. Het begin ervan ligt ergens aan het einde van de jaren 1970. In feite lag het initiatief bij zowel historici als sociologen. Sinds de late jaren zestig gaf de historisch socioloog Norbert Elias (1897-1990) regelmatig colleges aan de Universiteit van Amsterdam.⁵ Zelf had Elias twee standaardwerken geschreven waarin de adel – met name de Franse hofadel – prominent voorkwam. Een gevolg van de receptie van zijn werk in Nederland was dat een aantal jonge sociologen naderhand begon te publiceren over de ‘oude’ elites van adel en patriciaat. In dat verband wijs ik op rond 1980 verschenen publicaties van Kees Bruin, Kees Schmidt en Dick van den Bosch.⁶ Qua sociologische vraagstelling knoopten zij aan bij het werk van Elias, die vooral over de adel in de vroegmoderne tijd had geschreven, maar ook bij dat van de Amsterdamse socioloog Johan Goudsblom. De laatste speelde een sleutelrol in de verspreiding van het ideeëngoed van Elias.⁷ Opvallend is dat hun belangstelling zich vooral richtte op het Nederland van na de grondwetsherziening van 1848. Vanaf toen genoot de adel geen formele voorrechten meer en leek hij voor het behoud van zijn invloed in de samenleving aangewezen te zijn op rijkdom en prestige.

Hoe ging de adel zich na het midden van de negentiende eeuw gedragen in de ontalde Nederlandse samenleving? Hoe groot of gering was de afstand tussen adel en patriciaat? Welke rol speelde genealogie bij standsbesef? Wat voor invloed ging uit van centraal gezag en nationale netwerkvorming op het optreden van regionale en lokale ‘oude’ elites? Hoe gingen zulke elites zich opstellen tegenover nieuwkomers? Hoe vingen adellijke families het algehele functieverlies in de zich moderniserende Nederlandse samenleving op? Deden zij dat door veranderingen in opleiding, beroep en huwelijkskeuze? Zulk soort vragen doken regelmatig op in het vroege historisch-sociologisch onderzoek naar adel, patriciaat en nieuwe elites in het Nederland van na 1850.⁸ Vele ervan moeten nog beantwoord worden; in de meeste gevallen beschikken we slechts over de aanzet tot die antwoorden.

4 R.E. de Bruin, *Bedreigd door Napoleon. De Ridderlijke Duitse Orde, Balije van Utrecht 1753-1838* (Hilversum, 2012) 89.

5 Vgl. H. Israëls, M. Koomen en A. de Swaan, ed., *Over Elias. Herinneringen en anekdotes* (Amsterdam, 1993).

6 D. van den Bosch, ‘Aristocratische levensvormen’, *De gids*, CXLII, 5 (1979) 327-350; idem, ‘De adel en de vorst in de eerste jaren van het Koninkrijk der Nederlanden’, *Symposion*, 1, 1-2 (1979) 70-93; K. Bruin, *Een herenueweld ontleed. Over Amsterdamse oude en nieuwe elites in de tweede helft van de negentiende eeuw* (Amsterdam, 1980); idem, ‘Kwesties van stand. Over de opname in de adelstand van Amsterdamse patriciërs in de 19de eeuw’, *Sociologische gids*, XXVIII (1981) 110-139; K. Bruin en K. Schmidt, ‘“Zur Genealogie der Genealogie”. Over het boekstaven van “aanzenlijkheid” in het Koninkrijk der Nederlanden’, *Sociologische gids*, XXVII (1980) 274-292; K. Schmidt, ‘Een familievermogen in ontwikkelingsperspectief, 1500-1900’, *Bulletin Werkgroep Elites* (1982), nr. 3, 4-11.

7 Vgl. het aan Elias opgedragen: J. Goudsblom, *Sociology in the balance. A critical essay* (Oxford, 1977).

8 De sociologische vraagstelling zou voor de twintigste eeuw voortgezet worden in het onderzoek van Jaap Dronkers (vaak in samenwerking met Bert Schijf) naar kansen van adellijke personen in Nederland om in eliteposities terecht te komen. Zie J. Dronkers, *De maatschappelijke relevantie van hedendaagse Nederlandse adel* (Amsterdam, 2001).

En nu de historici. De in de jaren 1980 toegenomen interesse van Nederlandse historici voor adelsgeschiedenis verliep via de omweg van het regentenonderzoek. Met de sociologen deelden zij de belangstelling voor het concept 'elite'. Hier trad de Leidse historicus D.J. (Jeen) Roorda in de late jaren 1970 als gangmaker op. In zijn eigen werk had de aristocratisering en oligarchisering van het Hollandse en Zeeuwse regentenpatriciaat uit de zeventiende en achttiende eeuw centraal gestaan.⁹ Onder Roorda's supervisie vond aan de universiteit van Leiden de oprichting van de Werkgroep Elites plaats. Deze droeg mede door het sinds 1978 verschenen *Bulletin van de Werkgroep Elites*, symposia (de zogeheten 'vroedschapsdagen') en regelmatige groepsbijeenkomsten bij tot de verschijning van een aantal historische proefschriften waarin met name de kennis van het achttiende-eeuwse patriciaat en het stadhoudelijk patronagestelsel werd verdiept.¹⁰ Als basis van vrijwel alle onderzoeken in de onderzoekslijn van Roorda fungeerde de *prosopografie*. Deze methode van de collectieve biografie was ontleend aan het werk van de Britse elitehistorici Lewis Namier en Lawrence Stone. Het belangrijkste inhoudelijke debat dat onder deze elitehistorici plaatsvond was dat over de inhoud van het concept 'aristocratisering'. Imiteerden de Hollandse regenten met hun aankoop van heerlijkheden, waardering voor het buitenleven en genealogische interesse nu al dan niet de adel?¹¹ Veel reflectie op het concept 'elite' vond onder deze historici nauwelijks plaats.¹² Elite werd door hen meestal pragmatisch opgevat als *politiek-bestuurlijke* elite, de groep die het in stad en gewest voor het zeggen had.¹³ De Werkgroep Elites meende zelfs te kunnen volstaan met de minimalistische definitie van 'een elite is een groep die hoog scoort in enigerlei sociale stratificatie'.

In retrospectief gezien valt op dat het onderzoek van de 'Amsterdamse' sociologen en de 'Leidse' historici meer overlapping had dan in de tijd zelf werd onderkend.¹⁴ Eliteonderzoek bevindt zich vaak op het snijvlak van geschiedenis en sociale wetenschappen. Zoals de Brits-Oostenrijkse antropoloog S.F. Nadel eens constateerde: 'Probably the most interesting problem in the study of elites is the process whereby they emerge and change, that is their dynamic character.'¹⁵ Dezelfde Nadel meende ook dat de idee van 'sociale superioriteit' hét onderscheiden kenmerk was van een elite. Binnen de geschiedschrijving zelf ging het aanvankelijk om een combinatie van politieke en sociale geschiedenis. Soms ging het om de sociale geschiedenis van de politieke elite van een Hollandse stad, omdat de inhoud van de politieke besluitvorming binnen die lokale elite niet was

⁹ Vgl. D.J. Roorda, 'De regentenstand in Holland', in: G.A.M. Beekelaar, e.a., ed., *Vaderlands verleden in veelvoud* ('s-Gravenhage, 1975) 232-251; idem, 'Het onderzoek naar het stedelijk patriciaat in Nederland', in: W.W. Mijnhardt, ed., *Kantelend geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945* (Utrecht, 1983) 118-142. Zie ook de bijdrage van Conrad Gietman in dit jaarboek.

¹⁰ Zie voor een uitstekend overzicht: A.J.C.M. Gabriëls, 'Het onderzoek naar het stedelijk regentenpatriciaat tijdens de Republiek. Een historiografische schets', *Leidschrift* (themanummer 'Elites'), III (1987) 71-98.

¹¹ Zie bijv. L. Kooijmans, 'Patriciaat en aristocratisering in Holland tijdens de zeventiende en achttiende eeuw', in: J. Aalbers en M. Prak, ed., *De bloem der natie. Adel en patriciaat in de Noordelijke Nederlanden* (Amsterdam-Meppel, 1987) 93-103.

¹² Zie voor een vroege uitzondering: B. de Vries, 'Inleiding', *Leidschrift*, III (1987) 4-13.

¹³ Zie T.B. Bottomore, *Elites and society* (Harmondsworth, 1966); G.E. Marcus, ed., *Elites. Ethnographic issues* (Albuquerque, 1983).

¹⁴ 'Amsterdamse' en 'Leidse' omdat in Amsterdam en Leiden bijeenkomsten plaatsvonden, waarbij ook onderzoekers verbonden aan andere universiteiten (met name die van Utrecht) aanwezig waren.

¹⁵ S.F. Nadel, 'The concept of social elites', *International social science bulletin*, VIII (1956) 413-424.

onderzocht.¹⁶ Sociale geschiedenis moet hier breed worden gezien. Ook de levensstijl van de elite kwam regelmatig ter sprake. In de klassieke sociologie is ‘elite’ lange tijd verbonden gebleven met noties als *ruling class* en maatschappelijke bovenlagen. Mede onder invloed van de culturele antropologie zijn historici en sociologen na verloop van tijd meer oog gaan krijgen voor het verschijnsel groeps cultuur. Elites onderscheiden zich immers van de rest van de samenleving (en van elkaar) door cultivering van hun eigenaardigheden, bijvoorbeeld in hun zelfbeeld, exclusiviteit en omgangsvormen. Toch waren er indertijd ook historici (zij vooral) en sociologen die met een zekere gretigheid de verschillen tussen de beide onderzoekstradities uitvergrooten.¹⁷ Historici zagen zichzelf als de meesters van de bronnen; sociologen vonden hun theoretische inzichten cruciaal. De buitenstaander valt echter op dat de elitehistorici zich in meerderheid op een vroegere tijdsperiode richtten dan de sociologen. Wel overheerste in beide kampen een sterke nadruk op de situatie in Holland met zijn zowel vóór als na 1800 nog toonaangevend patriciaat.

Verder valt in de achteruitkijkspiegel op dat het Roorda-programma van de historici zich ten doel stelde het reilen en zeilen van de elites in alle belangrijke steden van de Republiek in beeld te brengen. Dat zou meer inzicht geven in de particularistische politieke cultuur die het land zo lang kenmerkte – zeg tot de Patriottentijd van de late achttiende eeuw. Bij de sociologen was er vanaf het begin af aan meer aandacht voor het nationale niveau. Dat hoeft niet te verwonderen, omdat zij zich, zoals gezegd, vooral richtten op het Nederland van de negentiende en twintigste eeuw. In het voetspoor van eerder nog Goudsblom dan Elias onderkenden zij wel degelijk de invloed van de vroegmoderne Nederlandse samenleving op de huidige. Die zou blijken uit bijvoorbeeld de geringe doorwerking van feodalisme en absolutisme of het ontbreken van tradities als krijgsadel en hofsamenleving.¹⁸ Bevolkingsgroei, doorzettende democratisering, op nationale leest geschoeid onderwijs, urbanisatie en industrialisatie hadden van Nederland rond 1920 een heel andere natie gemaakt dan het een eeuw eerder was onder de regering van koning Willem I. Bij de aanvang van het Koninkrijk der Nederlanden was in 1814 een nationale adel uitgevonden, waarin weldra een fors deel van het oorspronkelijk Hollandse patriciaat de adellijke gelederen getalsmatig ging versterken.

Kortom, adelsgeschiedenis heeft in Nederland haar opgang kunnen maken via de elitegeschiedenis. Het is maar de vraag of ze die zonder een duw in de rug van het eliteonderzoek ook had kunnen maken. Vermoedelijk niet – zij was dan blijven steken in traditioneel genealogisch en familiehistorisch onderzoek, zonder nieuwe vraagstellingen en voldoende academische inbedding. Hebben veranderingen in de Nederlandse samenleving zelf bijgedragen aan de opkomst van elite- en adelsgeschiedenis? Dat is maar de vraag. Vanaf de jaren 1990 wordt vaak vanuit adellijke kringen en organisaties benadrukt dat ‘adel weer mag’. Nadat in de jaren 1960 en 1970 de golf van democratisering

¹⁶ L. Kooijmans, *Onder regenten. De elite in een Hollandse stad: Hoorn, 1700-1780* ('s-Gravenhage, 1985) 12.

¹⁷ Een rol hierbij speelde onmiskenbaar de scepsis onder historici over hypothesen die Elias had ontwikkeld in zijn beide hoofdwerken *Über den Prozess der Zivilisation* (1939) en *Die höfische Gesellschaft* (1969). De meest uitgesproken kritiek op Elias' visie op het hof van Lodewijk XIV is te vinden bij J. Duindam, *Myths of power. Norbert Elias and the early modern European court* (Amsterdam, 1994). Zie elders in dit jaarboek.

¹⁸ J. Goudsblom, 'De Nederlandse samenleving in een ontwikkelingsperspectief', *Symposium*, I, 1-2 (1979) 8-27.

Zilveren huwelijksfoto van Godard John George Charles graaf van Aldenburg Bentinck en Augustine Wilhelmine Louise Adriënne gravin van Bylandt op 12 juni 1909 (foto Stichting Kasteel Amerongen)

ring en informalisering mensen van adel naar de geheimsfeer had geduwd – tenminste, zo wordt dat nu verhaald – durfden zij zich vanaf de jaren 1990 weer als adellijk persoon en groep in het openbaar te manifesteren. Maar het verband tussen ‘het mag weer’ en de opkomst van het serieuze adelsonderzoek is een schijnverband. Dat onderzoek vond al plaats voordat de revitalisering van de adelscourage zich in Nederland aandeede.¹⁹ Dat neemt niet weg dat er in onze tijd meer belangstelling is gekomen in media en literatuur voor met name het leven dat adellijke families én hun personeel ‘vroeger’ leefden. Wie naar de invloed van extern-wetenschappelijke factoren wil speuren die mede de adelsgeschiedenis in Nederland hebben bepaald, kan beter wijzen op het standaardbeeld dat er bij velen bestaat van de ontwikkeling van de Nederlandse geschiedenis en cultuur vanaf de Gouden Eeuw: Nederland als de bij uitstek burgerlijke natie in Europa. Adel en aristocratie passen niet goed in dit beeld, dat vaak fungeert als collectief zelfbeeld. Maar ook hier blijkt het werk van een vooraanstaand historicus, Johan Huizinga, mede bepalend te zijn geweest. Op dit dominante beeld van burgerlijkheid en ook op Huizinga kom ik aanstonds nog terug.

¹⁹ Misschien wijst deze nieuwe collectieve openheid naar iets anders: verschillen in maatschappelijk succes en aanpassing binnen de adel zelf? Grotere vertrouwdheid met aandacht door de media?

Perspectieven

In deze bijdrage gaat het er om een balans op te maken van Nederlandse adelsgeschiedenis die verbonden is met de negentiende eeuw. Adelsgeschiedenis vat ik hier op als zowel historisch als sociaalwetenschappelijk onderzoek naar de adel en zijn veranderde positie in samenleving en cultuur. Het gaat daarbij om in de afgelopen dertig jaar verschenen publicaties. Maar mijn selectie is niet zo breed dat daaronder ook al die grotere en kleinere – qua bronnenbehandeling vaak gedegen – studies vallen die betrekking hebben op bijvoorbeeld individuele familiegeschiedenissen, op adellijke kastelen, landhuizen, tuinen en parken in bepaalde regio's, op biografische studies van adellijke mannen en vrouwen of op uitgegeven adellijke egodocumenten. Uit deze nog altijd aanwassende stroom van publicaties zal ik in mijn betoog slechts enkele voorbeelden aanhalen. De negentiende eeuw vat ik daarentegen wel breed op, namelijk als de *lange* negentiende eeuw, dat wil zeggen de periode 1780-1914. Bewust spreek ik hier over *een* balans. Mijn eigen ervaringen met adelsonderzoek bepalen vanzelfsprekend mede de thema's en publicaties die ik bespreek én de criteria die ik gebruik bij hun beoordeling. Zo maakt bijvoorbeeld mijn eigen betrokkenheid bij de historische antropologie begrijpelijk waarom ik bij adelsonderzoek pleit voor het in kaart brengen van eigen gedragscodes en collectieve voorstellingen (zoals die over aangeboren kwaliteiten of die over man en vrouw) onder de adel. Daarnaast kan de antropologische blik naar binnen, mede geïnspireerd door literaire evocaties van aristocratische levensvormen, duidelijk maken in hoeverre familiebanden, binding met het buitenleven en collectieve herinneringen nog tot in de twintigste eeuw in Nederland de eigen wereld van de adel bepaalden.²⁰

Dit door mij bepleite antropologische perspectief sluit nauw aan bij wat C. Wright Mills, de Amerikaanse socioloog, auteur van *The power elite* (1956) en liefhebber van de romans van Balzac, ooit aanduidde als 'de sociologische verbeeldingskracht'. Het ging hem daarbij om het volgende: 'The sociological imagination enables us to grasp history and biography and the relations between the two within society.'²¹ Aan dat 'society' zou ik zelf de notie 'culture' willen toevoegen. Toegepast op elite- of adelsonderzoek betekent het dat we publicaties op dit terrein met deze twee vragen in ons achterhoofd bekijken: slaagt de auteur erin de bredere historische context zo adequaat en helder mogelijk te verbinden met de gedachtewereld en de uiterlijke levensloop van een verscheidenheid van individuen waaruit zo'n elite bestaat? En welke significante veranderingen voltrokken zich daarbij in context en groep, zowel na verloop van generaties als tijdens een individueel leven? Deze C. Wright Mills is in meer opzichten een goede gids. Zo wees hij op de gevaren van vakjargon en methodefetisjisme; daarnaast bepleitte hij het gebruik van case studies en vergelijking.²²

Mijn antropologische achtergrond zal er ook debet aan zijn dat vergelijken voor mij onlosmakelijk verbonden is met adelsonderzoek. Met een variatie op een bekend adagium uit de antropologie: 'wie slechts één adelsgroep kent, kent er geen.' Vandaar dat ik indertijd bij mijn eigen in 1993 verschenen boek over de vroegmoderne adel in

²⁰ Te denken valt aan auteurs als Stendhal, Tolstoj, Fontane, Couperus, Proust en Tomasi di Lampedusa.

²¹ C. Wright Mills, *The sociological imagination* (Middlesex, 1970; oorspr. 1959) 11.

²² *Ibidem*, 246-247.

Friesland relatief veel aandacht besteedde aan vooral Engelse (maar ook Franse en Duitse) studies die betrekking hadden op de landadel. Pas vergelijking tussen zulke adelsgroepen in verschillende Europese landen maakt het mogelijk om via het opsporen van onderlinge overeenkomsten én verschillen uiteindelijk vast te stellen in hoeverre de ontwikkeling die de landadel in een Nederlandse regio in de loop van een eeuw doormaakte al dan niet uitzonderlijk was in Europa. Zo ging het in mijn onderzoek vooral om de vraag of die ontwikkeling ook een gedaanteverwisseling van deze regionaal gewortelde landadel betekende en of personen en families daaruit ook deel gingen uitmaken van een nationale elite.²³

Nieuwe monografieën

Al in de 1987 verschenen bundel *De bloem der natie. Adel en patriciaat in de Noordelijke Nederlanden* merkten de redacteuren, de Utrechtse historici Aalbers en Prak, in hun inleiding op, dat het Nederlandse historische en sociologische eliteonderzoek zich niet langer alleen richtte op politiek en bestuur, maar ook op economisch gedrag, sociale en biologische overlevingsstrategieën, mentaliteiten, en hun onderlinge verband.²⁴ De bundel kwam voort uit een aantal sessies van een in 1986 gehouden historisch congres te Utrecht en kan nu achteraf beschouwd worden als een eerste balans van het Nederlandse eliteonderzoek. Volgens Aalbers en Prak vormden buitenlandse studies over de adel van Toulouse (van Robert Forster uit 1960), in Engeland (van Lawrence Stone uit 1965) en van Westfalen (van Heinz Reif uit 1979) en het werk van de al genoemde Norbert Elias de inspiratiebronnen voor eliteonderzoek in Nederland. Dat mag zo zijn, maar de invloed van bijvoorbeeld Stone betrof – met inbegrip van het proefschrift uit 1984 van Van Nierop over de Hollandse adel tussen 1500 en 1650 – toch vooraleerst zijn toepassing van de prosopografie. Van een pleidooi voor internationaal, comparatief onderzoek, zoals dat in 1974 al eens was beproefd door de Britse historicus Peter Burke in zijn studie over de elites van Venetië en Amsterdam, is in hun inleiding nog helemaal geen sprake.²⁵

Ook in de handzame, in 1993 verschenen, publicatie *Eliteonderzoek: rijkdom, macht en status in het verleden* van de historici Duijvendak en De Jong wordt niets gezegd over de mogelijkheid van internationale vergelijking. De auteurs verwijzen alleen naar buitenlandse auteurs om bepaalde concepten, theorieën en thema's te introduceren. Een strategie om via vergelijking nieuwe vraagstellingen te genereren ontbreekt ook hier. Wat zij juist wel benadrukken in hun uitleiding is de lokale en regionale verscheidenheid van de ontwikkeling van elites in Nederland. Het kan haast niet anders dan dat die nadruk mede ingegeven is door de opname van hun publicatie in de reeks Cahiers voor Lokale en Regionale Geschiedenis.²⁶ Daarin staat de bespreking van archiefbronnen centraal. Toch is dit boekje nog altijd een uiterst nuttige publicatie voor het maken van een (tussen)balans van het Nederlands elite- en adelsonderzoek.

²³ Y. Kuiper, *Adel in Friesland 1780-1880* (Groningen, 1993) 405-412.

²⁴ J. Aalbers en M. Prak, 'Inleiding', in: *idem*, *De bloem der natie*, 9.

²⁵ P. Burke, *Venice and Amsterdam. A study of seventeenth century élites* (Londen, 1974).

²⁶ M.G.J. Duijvendak en J.J. de Jong, *Eliteonderzoek: rijkdom, macht en status in het verleden* (Zutphen, 1993).

Zo laat de literatuurlijst van Duijvendak en De Jong zien dat het aantal monografieën dat (tot 1993) over de adel in de lange negentiende eeuw verscheen, nogal bescheiden is. Feitelijk gaat het, in chronologische volgorde, om studies van Schmidt, Feenstra, Verstegen en Kuiper.²⁷ Daarbij vallen enkele dingen op. Drie ervan zijn dissertaties en de studie van Feenstra is grotendeels een popularisering van zijn proefschrift. Alleen de studie van Kuiper valt volledig binnen de lange negentiende eeuw, terwijl de exemplarische studie van Schmidt over een Hollandse, patricische familie (Teding van Berkhout) gaat, die vanaf 1500 (tot 1950) wordt gevolgd, maar die pas in de negentiende eeuw in de Nederlandse adel werd opgenomen. Trekken we een wijdere cirkel van elitestudies waarin de adel ter sprake komt, dan kunnen we hier nog de proefschriften van De Vries, Van den Berg, Secker en Schijf noemen.²⁸ De lijst met door de auteurs geselecteerde artikelen waarin zaken als adellijke patriotten, nationaal adelsbeleid, gewestelijke ridderschappen, regionale en stedelijke adel, adellijke welstand, grootgrondbezit, absentisme, genealogisch besef, demografisch gedrag en wooncultuur voorwerp van onderzoek zijn, is vanzelfsprekend veel langer.

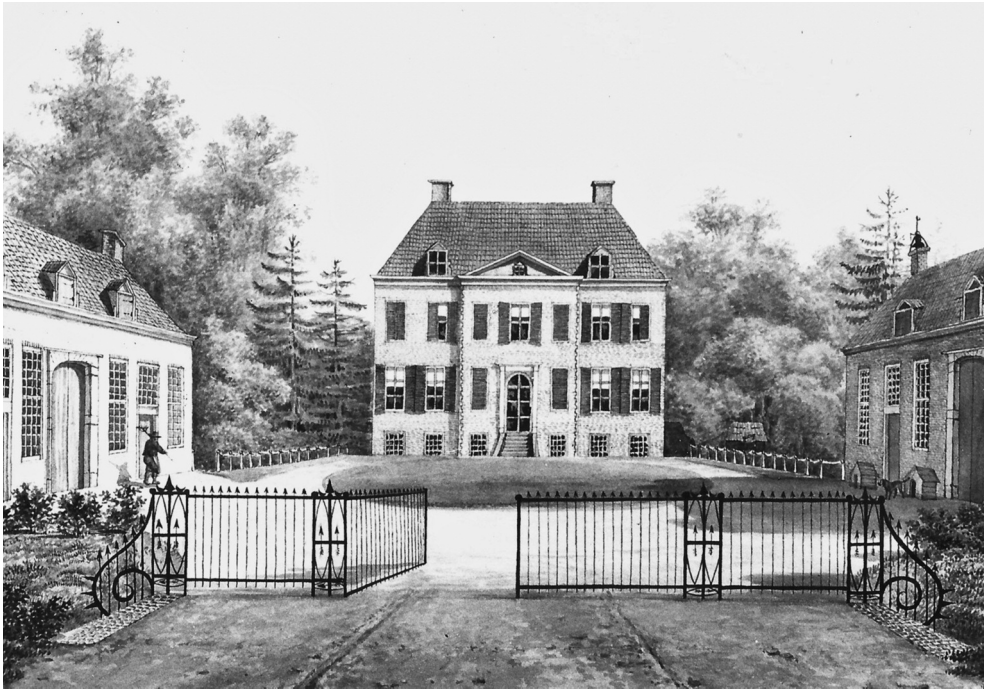
Ook na 1993 zijn relatief weinig monografische studies over de adel verschenen. Strikt thematisch geredeneerd zijn alleen recente studies uit 2012 als *Hoog geboren, Bedreigd door Napoleon* en *Nederlands adelsrecht* (van respectievelijk Ileen Montijn, Renger de Bruin en Egbert Wolleswinkel) specifieke adelsstudies die binnen de door mij gekozen periode vallen. Het gaat hier om een groepsportret van de Nederlandse adel (vanaf Belle van Zuylen tot heden) met daarin veel aandacht voor beeldvorming, een in opdracht van een zeer oude adellijke orde geschreven geschiedschrijving van een spannende periode uit haar bestaan én een rechtshistorisch proefschrift waarin de juridische positie van de adel in Nederland sinds koning Lodewijk Napoleon wordt gereconstrueerd. In zeker opzicht vormen de drie studies een heel palet van adelsgeschiedenis in de strikte zin van het woord. Welke aspecten kenmerken de Nederlandse adelscultuur van de late achttiende eeuw tot heden? Hoe verging het de oudste adellijke orde in een tijdperk van revolutie rond 1800? En hoe werd de constitutionele adel in Nederland uiteindelijk in onze tijd een historisch instituut?²⁹

Twee andere in datzelfde jaar 2012 verschenen studies betreffen niet alleen de adel maar ook andere hogere standen of kringen in de tweede helft van de negentiende eeuw. Zij bevatten veel relevante informatie over de adel en sluiten veel meer dan de zojuist genoemde boeken aan op historiografische vraagstellingen uit de nationale en internationale literatuur. Het betreft de dissertaties van Furnée en Moes, die respectievelijk gaan over vermaak en standsbesef in het Den Haag tussen 1850 en 1890 én over

²⁷ C. Schmidt, *Om de eer van de familie. Het geslacht Teding van Berkhout 1500-1950* (Amsterdam, 1986); H. Feenstra, *Adel in de Ommelanden. Hoofdelingen, jonkers en eigenerfden van de late middeleeuwen tot de negentiende eeuw* (Groningen, 1988); S.W. Verstegen, *Gegoede ingezetenen. Jonkers en geërfden op de Veluwe 1650-1850* (Zutphen, 1990); Kuiper, *Adel in Friesland*.

²⁸ B. de Vries, *Electoraat en elite. Sociale structuur en sociale mobiliteit in Amsterdam 1850-1895* (Amsterdam, 1986); J.Th.J. van den Berg, *De toegang tot het Binnenhof. De maatschappelijke herkomst van de Tweede-Kamerleden tussen 1849 en 1970* (Weesp, 1983); W.P. Secker, *Ministers in beeld. De sociale en functionele herkomst van de Nederlandse ministers (1848-1990)* (Leiden, 1991); H. Schijf, *Netwerken van een financieel-economische elite* (Amsterdam, 1993).

²⁹ I. Montijn, *Hoog geboren. 250 jaar adellijk leven in Nederland* (Amsterdam-Antwerpen, 2012); De Bruin, *Bedreigd door Napoleon*; E. Wolleswinkel, *Nederlands adelsrecht. Wettelijk adeldom als historisch gegroeid instituut* ('s-Gravenhage, 2012).

De havezate Nijenhuis met bouwhuizen bij Diepenheim (aquarel, H.M. van Eck, 1827; part. coll.)

invloed, rijkdom en aanzien van adel, patriciaat en andere notabelen in Nederland tussen 1848 en 1914. Beide studies hebben een brede empirische basis. In de eerste staat de ontleding van alleen de deftige Haagse wereld centraal, terwijl de tweede patronen en trends voor geheel Nederland formuleert.³⁰

Opvallend is verder dat juist in de afgelopen jaren een stroom van biografieën over adellijke personen op gang is gekomen die het niveau van hagiografie en gelegenheids-geschrift duidelijk overstijgt. Ik noem in dit verband de binnen de gekozen periode vallende biografieën van R.J. baron van der Capellen tot den Marsch (door Jacques Baartman), W.A. baron Schimmelpenninck van der Oije (M.A.M. Franken), B.W.A.E. baron van Sloet tot Oldhuis (Wim Coster), J.D.C. baron van Heeckeren (Aafke Brunt en Jan Haverkate) en J.P. graaf van Limburg Stirum (Bob de Graaff en Elsbeth Locher-Scholten).³¹ In het bijzonder de biografie van Van Limburg Stirum zoekt aansluiting bij

³⁰ J.H. Furnée, *Plaatsen van beschaafd vertier. Standsbesef en stedelijke cultuur in Den Haag 1850-1890* (Amsterdam 2012; oorspr. 2007); J. Moes, *Onder aristocraten. Over hegemonie, welstand en aanzien van adel, patriciaat en andere notabelen, 1848-1914* (Hilversum, 2012).

³¹ J. Baartmans, *Robert Jasper baron van der Capellen tot den Marsch (1743-1814). Regent, democraat en huisvader* (Hilversum, 2010); M.A.M. Franken, *Willem Anne Schimmelpenninck van der Oije. Een notabel Gelders regent op het breukvlak der tijden (1750-1816)* (Utrecht, 2011); A. Brunt en J. Haverkate, *Tussen twee tijden. Het levensverhaal van Carel baron van Heeckeren 1809-1875* (Zwolle, 2010); W. Coster, *Baron op klompen. Mr. B.W.A.E. baron Sloet tot Oldhuis (1807-1884): aan de hefboom tot welvaart* (Wageningen-Groningen, 2008); B. de Graaff en E. Locher-Scholten, *J.P. graaf van Limburg Stirum 1973-1948. Tegendraads landvoogd en diplomaat* (Zwolle, 2007).

Staatsieportret van Rutger Jan Schimmelpenninck als raadspensionaris van de Bataafse Republiek (doek, C.H. Hodges, 1805; part. coll.)

vraagstellingen in het recente adelsonderzoek.³² Ook de biografie van Edwina Hagen over Rutger Jan Schimmelpenninck, verschenen in 2012, hoort in dit rijtje thuis. Deze zoon van een doopsgezinde wijnhandelaar te Deventer maakte als patriotse advocaat in Amsterdam een glanzende carrière door. Na rond 1800 ambassadeur te Parijs en Londen te zijn geweest, drong keizer Napoleon hem in 1805 het hoge ambt van raadspensionaris op. Een jaar later moest Schimmelpenninck het veld ruimen voor de koning van Holland Lodewijk Napoleon, een broer van de keizer. In 1811 verhef Napoleon de afgedankte raadspensionaris niettemin met de titel *comte de l'Empire*. Hoewel de titel van Hagens biografie misleidend is – *President van Nederland* –, geeft het boek een mooie inkijk in de politieke cultuur waaraan Schimmelpenninck deelnam en die hij mede vormgaf. Zo blijken zijn huwelijks- en gezinsleven en levensstijl (in het bijzonder zijn deelname, samen met zijn beeldschone echtgenote, aan het societyleven maar ook zijn hang naar het buitenleven) nauw verstrengeld met zijn politieke en ambtelijke loopbaan. Hij schreef bijvoorbeeld in 1800 aan een goede bekende vanuit Parijs: 'Ik weet niet hoe anderen daarover denken en voelen: maar Rutger Jan in 't jagtbuis in Overijssel, is in mijn oog veel grooter Heer, dan dezelfde man in het Ambassadeurscostuum, in deze residentie; en vier weken op het land doorgebracht, staan bij mij op hooger prijs, dan vier jaren in 't midden van 't walgelijk gewoel en de nog walgelijker vermaken van deze hoofdstad.'³³ Kort daarvoor had de familie het buiten Nijenhuis bij Diepenheim aangekocht.

³² Vgl. Y. Kuiper, 'Aristocraten aan de top. Recent biografisch onderzoek en adelsgeschiedenis', *Virtus*, XV (2008) 7-29.

³³ E. Hagen, *President van Nederland. Rutger Jan Schimmelpenninck (1761-1825)* (Amsterdam, 2012) 128.

Vijf grote vragen

Wat zijn in retrospectief gezien nu de grote vragen geweest die het met de lange negentiende eeuw verbonden adelonderzoek de afgelopen drie decennia in Nederlandse academische kringen richting hebben gegeven? En hoe ver reikten de antwoorden daarbij?

De eerste grotere vraag die zich aandient, heeft te maken met de komst van het Koninkrijk der Nederlanden in 1813, toen de vorst en de adel staatkundige taken en privileges kregen toegewezen. Had de adel zijn bestuurlijke macht en aanzien van voor 1795 weer teruggekregen? Of was hij vooral (of misschien zelfs: slechts) verlengstuk van de vorstelijke macht geworden? Al ten tijde van de korte regering van koning Lodewijk Napoleon, tussen 1806 en 1810, ontstond de idee een constitutionele adel in te stellen.³⁴ Zoals bekend vonden daarna onder koning Willem I vele adelsverheffingen plaats, opdat de gewestelijke ridderschappen hun nieuwe functie van kiescollege konden uitoefenen. Maar al met de grondwetswijziging van 1848 verdween de adel als staatsrechtelijk bevoorrechte groep definitief van het politieke toneel. Veel wijst erop dat welstand en aanzien van vele adellijke families ook na 1848 hun leden een voor-sprong gaf bij de verkrijging van belangrijke posities op verschillende maatschappelijke velden, zowel op lokaal en gewestelijk als op nationaal niveau. Ook in regering, parlement en hoge overheidsambten treffen we, tot in de vroege twintigste eeuw, relatief veel personen van adel aan.

De belangrijkste vraag voor de *Werdegang* van de Nederlandse adel in de lange eeuw negentiende eeuw lijkt me de volgende: hoe heeft hij zich, ondanks zijn verlies van politieke voorrechten, toch zo lang boven in diezelfde samenleving kunnen handhaven?³⁵ Zo gesteld impliceert deze tweede grote vraag ook de inspanningen van adellijke personen en instituten zelf om te werken aan behoud van hun maatschappelijke voorsprong. Welke strategieën spelen in dit verband een belangrijke rol? Grofweg staan voor de adel dan twee wegen open: op basis van eigen instituten en groepsmorale op eigen kracht verder gaan, óf zich meer verbinden met de rijke en gestudeerde burgerij, om op die wijze aan elitevorming op nieuwe grondslag te doen.³⁶ Dat was de weg die Onno Zwier van Haren indertijd al voorvoelde: handel en opleiding.

Dat het van adel zijn in de eerste helft van de negentiende eeuw niet alleen verwees naar de hoogste positie in de toenmalige sociale stratificatie, maar ook door de tijdgenoot verbonden werd met noties van beschaving en superioriteit blijkt wel uit de *Camera obscura* van Hildebrand. In het verhaal over de familie Kegge – aan het hoofd waarvan een in de West rijk geworden, naar Nederland teruggekeerde plantagehouder stond – komt ook een zekere Willem Adolf baron van Nagel voor. Deze is lid van de ridderschap en burgemeester van de stad waarin de door de auteur verhaalde liefdesgeschiedenissen zich afspelen. Het hele optreden van de ‘eerbiedwaardige edelman’ zelf, de wijze waarop zijn in livrei gehulde knecht de student Hildebrand ontvangt, het

³⁴ J. Aalbers, ‘Willem Anne van Spaen van Hardestein en de voormalige riddermatige adel (1806-1813)’, in: idem en Prak, *De bloem der natie*, 104-128.

³⁵ Deze vraag naar (en strategie van) het *Obenbleiben* werd al in de vroege twintigste eeuw behandeld door de klassieke Duitse socioloog en econoom Werner Sombart (1863-1941).

³⁶ Ontleend aan H. Reif, *Adel im 19. und 20. Jahrhundert* (München, 1999) 29. Reif schetst deze twee wegen in zijn hoofdstuk ‘Der Adel in der bürgerlichen Gesellschaft’.

waardige interieur van zijn huis – het staat allemaal in groot contrast tot de blufferige houding van parvenu Kegge, zijn mooie, maar o zo statusgevoelige dochter en de schreeuwerige inrichting van zijn woning. Over het huis van de baron merkte Hildebrand (pseudoniem van Nicolaas Beets) op: ‘Het was een deftig huis, met een hardstenen voorpui, waar de vader en grootvader van de edelman insgelijks hun leven hadden gesleten, de roem nalatende, die meer was dan hun adelbrief, de roem van beminlijke mensen.’³⁷ Zelf zou de predikant Beets, zoon van een apotheker, trouwen met een freule Van Foreest.

Waar vele verhalen in de *Camera obscura* naar verwijzen, zijn de subtiliteiten van de standensamenleving in het negentiende-eeuwse Nederland, dat nog niet in de stroomversnelling van de modernisering was geraakt. Standsbesef stempelde de sociale verhoudingen. In meer bedekte vorm, dat wel, bleef het verschijnsel tot ver in de twintigste eeuw bestaan. Toch was er ten tijde van de vorsten Willem I en zijn zoon Willem II al een proces van infrastructurele, maar ook mentale en culturele integratie op gang gekomen, waardoor de verschillende regio’s meer binnen een nationaal staatsverband werden getrokken. De met dat integratieproces verbonden sleutelposities in de grotere steden en op het platteland werden nagenoeg altijd ingenomen door leden van gevestigde, eerbiedwaardige families (oude en jonge adel, het vroegere patriciaat) of door rijke, inmiddels tot aanzien gekomen burgers. Met name ten plattelande was de invloed van de adel sterk gebleven. Vanuit een nationaal gezichtspunt gaat het hier om een notabelenelite, die zich behalve door rijkdom kenmerkte door zowel een levensstijl waarin de hang naar het buitenleven centraal stond als de aanwezigheid van regelmatige banden met de nationale centra van de macht, zoals hof, regering en parlement. Hoe lang behield deze notabelenelite haar invloed? Dat is de kernvraag die zich hier onmiddellijk aandient.³⁸

In het recente adelsonderzoek dat betrekking heeft op Duitsland en Frankrijk in de lange negentiende eeuw duikt het notabelenconcept regelmatig op en is het gelieerd aan de vraag naar de verburgerlijking van de adel.³⁹ De trend daarbij is om enerzijds toch sferen in de samenleving aan te wijzen waarin de adel kon domineren en anderzijds te benadrukken dat de adel door te huwen in eigen kring zijn eigen cultuur vasthield en afschermd. In het nog langdurig uit grotere en kleine staten bestaande Duitsland ontbrak het volgens Heinz Reif aan een *Leitbild* dat de weg wees naar de vervlechting

³⁷ Hildebrand, *Camera obscura* (Haarlem, 1961; oorspr. 1839) 270.

³⁸ Het concept van de notabelenelite is in uitgewerkte vorm te vinden in: Kuiper, *Adel in Friesland*; R. van der Laarse, *A nation of notables. Class, politics and religion in the Netherlands* (Salford, 1999); R. van der Laarse en Y. Kuiper, ed., *Beelden van de buitenplaats. Elitevorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw* (Hilversum, 2005); R. van der Laarse, ‘Burgers als buitenlui. Het landschap der notabelen’, *Groniek*, XL (2007) 7-38; Y. Kuiper, ‘Eine rein bürgerliche Nation? Adel und Politik in de Niederlanden im 19. und 20. Jahrhundert’, in: J. Leonhard en Ch. Wieland, ed., *What makes the nobility noble? Comparative perspectives from the sixteenth to the twentieth century* (Göttingen, 2011) 201-217; J. Moes, *Onder aristocraten. Over hegemonie, welstand en aanzien van adel, patriciaat en andere notabelen in Nederland, 1848-1914* (Hilversum, 2012). Zie voor de internationale historiografie het lemma ‘Verburgerlichung’ in: E. Conze, *Kleines Lexikon des Adels. Titel, Throne, Traditionen* (München, 2005) 229-232.

³⁹ C.W. Mosse, ‘Adel und Bürgertum im Europa des 19. Jahrhunderts. Eine vergleichende Betrachtung’, in: J. Kocka, ed., *Bürgertum in 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich* (München, 1988) 276-314; M. Wienfort, *Der Adel in der Moderne* (Göttingen, 2006) 150-153; M. de Saint Martin, *L’espace de la noblesse* (Paris, 1993) 22. De Saint Martin vindt dat de grote vraag naar verburgerlijking van de adel (of omgekeerd naar de aristocratisering van de burgerij) vaak te snel en geforceerd wordt beantwoord; zij bepleit meer gericht empirisch onderzoek op basis van leidende onderzoekvragen.

van adel en burgerij.⁴⁰ Het is de vraag hoe adellijke families en aristocratische kringen in het veel kleinere Nederland in dit Franse en Duitse patroon passen. Op voorhand – in de geest van Huizinga – hier gaan beklemtonen dat Nederland vanaf de zeventiende eeuw een burgerlijke natie was en bleef lijkt niet de beste openingszet voor nader onderzoek. Dat de wederzijdse beïnvloeding van adel en burgerij in Nederland groter was dan in omringende landen oogt wel als een aantrekkelijke beginthese.

Nadat minister-president Heemskerk in 1887 met succes en grondwetsherziening door het parlement had geloodst, werd hem een adelsverheffing aangeboden. Hij sloeg die beleefd maar gedecideerd af. Als persoon van ‘burgerlijke afkomst’, die door ‘werk en omstandigheden’ was opgeklommen, had deze Amsterdamse conservatieve politicus niet de minste behoefte aan zo’n titel. In andere Europese landen kon aan de adel politiek gewicht worden toegekend, zo vond Heemskerk, maar de Nederlandse geschiedenis liet zien dat de adel hier niet anders was dan een oud instituut, ‘die op zijn eigen waarden steunt’. Adel in ons land was een onzichtbare maar toch aanwezige scheidslijn, die men in het maatschappelijk verkeer onderkende maar die geen politieke betekenis had.⁴¹ In het recente Duitse adelsonderzoek is de adel van de negentiende eeuw wel getypeerd als ‘Meister der Sichtbarkeit’.⁴² Kennelijk was in de ogen van Heemskerk – en we zijn inmiddels in de jaren 1880 beland – de zichtbaarheid van de adel in Nederland in de openbare ruimte niet sterk. Je moest volgens hem goed ingevoerd zijn in het *juste milieu* om weet te hebben of je met een edelman of burger te doen had.

Via Heemskerk komen we bij de derde grote vraag die boven het meest recente adelsonderzoek voor de lange negentiende eeuw zweeft. Die luidt als volgt: bestaat er naast het verschijnsel ‘burgerlijkheid’ ook zoiets als ‘adellijkheid’? Bleef er ondanks steeds intensievere vormen van omgang tussen mensen uit adellijke en burgerlijke kringen toch zoiets bestaan als een adellijke mentaliteit en habitus? En waar in Nederland bleef die dan tot in de twintigste eeuw aanwezig? Max Weber heeft eens de vraag opgeworpen waarom rond 1900 uit de amalgamering van adel en burgerij een aristocratische vormcultuur ontstond die niet te democratiseren viel.⁴³ Al hiervoor kwam bij het thema van de vorming van de notabelenelite het begrip levensstijl ter sprake. In zoverre de adel zich in de loop van de negentiende eeuw daadwerkelijk wilde onderscheiden van andere groepen aan de top van de samenleving, dan kwamen daarvoor – naast de huwelijkspartnerkeuze in eigen, exclusieve kring – vooral zaken rond ‘het leven naar de seizoenen’ in aanmerking. Het bezit van zowel een – indachtig Hildebrand – voorname stadswoning als een buitenplaats, of zelfs een landgoed, vormde de kern van de nog wijdverspreide ‘adellijke’ (‘aristocratische’) leef- en wooncultuur in de negentiende eeuw. Maar exclusief adellijk was deze cultuur zeker niet. De aanzet tot systematisch en vergelijkend onderzoek naar de ontwikkeling ervan en de verbinding met het thema distinctiedrang heeft inmiddels plaatsgevonden, maar het thema leent zich voor verdere uitdieping.

⁴⁰ Reif, *Adel im 19. und 20. Jahrhundert*, 62.

⁴¹ Heemstra’s visie op adel is ontleend aan: Secker, *Ministers in beeld*, 50.

⁴² E. Conze en M. Wienfort, ed., ‘Einleitung’, in: iudem, *Adel und Moderne. Deutschland im europäischen Vergleich im 19. und 20. Jahrhundert* (Keulen, 2004) 14.

⁴³ Reif, *Adel im 19. und 20. Jahrhundert*, 119-120.

Sinds kort vindt er onder Nederlandse historici een heus debat plaats over ‘de stijl van de burger’ in de (lange) negentiende eeuw.⁴⁴ Met name sociaal-historici verweten de historici van de politieke cultuur dat zij deze ‘burgerlijkheid’, opgevat als samenstel van burgerlijke normen en waarden, te gretig hadden omarmd als samenbindend concept. Op die manier zouden zij te weinig rekening hebben gehouden met het normatieve vertoog dat achter ‘burgerlijkheid’ schuilgaat. Het paradoxale is hier dat de inspirators van het idee van de stijl van de burger van de negentiende eeuw zich eigenlijk wilden afzetten van Huizinga’s visie dat de wortels van de burgerlijke cultuur te vinden zijn in de glorie-tijd van de Republiek in de zeventiende eeuw en dat de dominante invloed ervan zich tot in de twintigste eeuw had gecontinueerd.⁴⁵

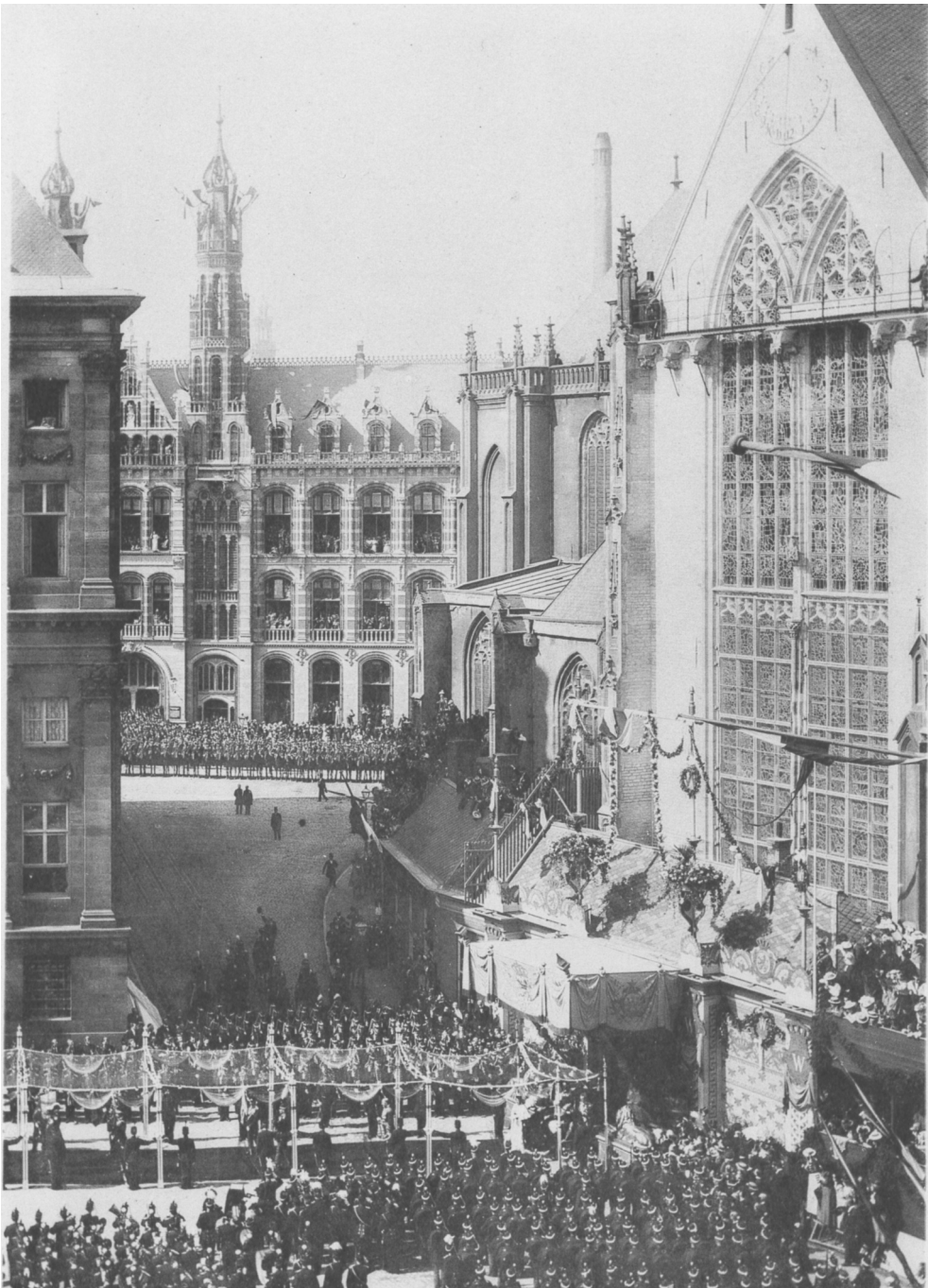
Zo’n debat over burgerlijkheid en de veronderstelde hegemonie van de burgerlijke cultuur in het Nederland van de negentiende eeuw moet de adelsonderzoeker prikkelen zich nog explicieter een aantal zaken af te vragen. Gegeven de aanwezigheid van een relatief grote groep van families met een patricische achtergrond binnen de sinds 1814 ontstane Nederlandse adel moet de vraag worden gesteld of er wel sprake was van een adellijke groeps-cultuur die – ondanks (of dankzij) aanpassingen aan de burgerlijke cultuur – tot de Eerste Wereldoorlog haar eigen signatuur en aantrekkingskracht behield. Of moeten we die adelscultuur toch vooral zoeken bij die families die niet alleen het zomerse buitenleven koesterden maar veel sterker structureel verbonden waren met het platteland, dat wil zeggen met grootgrondbezit, landgoedbeheer, bosbouw, andere agrarische experimenten én met de jacht. Nu is wel eens de wereld van de Hollandse buitenplaats in sterke oppositie geplaatst tot die van het landgoed in het oosten van het land. Met andere woorden: prestige en luxe-object tegenover familietraditie. Maar de auteur die dit deed, H.W.M. van der Wyck, nuanceert zichzelf onmiddellijk door een Overijsselse voorvader aan te halen die de risico’s had uitgerekend die een landgoedbezitter zonder staatspapieren liep bij het rendabel houden van zijn grootgrondbezit.⁴⁶ We kunnen hier gerust aan toevoegen dat in de loop van de negentiende eeuw de afstand tussen oost en west voor de elite alleen maar kleiner werd door de komst van de trein, de notabele kringen en nationale wetgeving. Hoe indringender het beeld wordt van voorname burgerlijkheid in het huidige onderzoek naar de negentiende-eeuwse Nederlandse hoge burgerij, des te duidelijker wordt ook ons beeld van adellijkheid, al dan niet variërend van deftigheid tot nonchalance en excentriciteit.⁴⁷ In dit verband kan juist vergelijking met de verhouding tussen adel en burgerij in andere Europese landen de Nederlandse situatie extra verhelderen. Zo beoordeelde de Duitse

44 Zie *Stijlen van burgers*, speciale uitgave van *Groniek*, XL, 176 bis (2007), in het bijzonder J.H. Furnée, ‘Burgerlijke cultuur als samenbindend programma. Remieg Aerts en Henk te Velde over *De stijl van de burger* (1998)’, 163-182.

45 Zie zijn befaamde, vak aangehaalde karakterisering in ‘Nederland’s geestesmerk’ (1934): ‘De eenheid van het Nederlandsche volk is bovenal gelegen in zijn burgerlijk karakter. Of wij hoog of laag springen, wij Nederlanders zijn allen burgerlijk, van de notaris tot den dichter en van den baron tot den proletariër.’ Volgens Huizinga betekende dat ook dat de ‘tegenstellingen tusschen de verschillende volksgroepen’ geringer waren dan in de meeste andere landen van Europa en dat ‘het contrast stad en land’ in Nederland een ‘factor van ondergeschikte betekenis’ was. J. Huizinga, *Verzameld werk* (9 dln.; Haarlem 1948-1953), VII, 287-288.

46 H.W.M. van der Wyck en J. Enklaar-Lagendijk, *Herinneringen aan twee Overijsselse buitenplaatsen: ‘De Alerdinck’ en ‘Het Warmelo’* (Alphen aan den Rijn, 1982) 5 e.v.

47 Zie de uitstekende studies op dat vlak: Th. de Nijs, *In veilige haven. Het familieleven van de Rotterdamse voorname burgerij 1815-1890* (Nijmegen, 2001); P. Stokvis, *Het intieme burgerleven. Huishouden, huwelijk en gezin in de lange 19de eeuw* (Amsterdam, 2005).

Inhuldiging van Wilhelmina als Koningin der Nederlanden in 1898. Hier afgebeeld de terugkeer uit de Nieuwe Kerk in Amsterdam (foto uit Souvenir aan de inhuldiging, uitgegeven door Nijgh & Ditmar, Rotterdam; coll. Hoge Raad van Adel, 's-Gravenhage)

cultuurhistoricus Thomas Nipperdey de verhoudingen in Duitsland in de (late) negentiende eeuw eens grosso modo als volgt: 'Der Adel verbürgerlichte nicht, sondern baute lediglich einige bürgerliche Verhaltensmuster in seine weitgehend intakt bleibende Lebenswelt ein.'⁴⁸

Terecht is de negentiende eeuw de eeuw van de vorstenhuizen genoemd.⁴⁹ We komen nu bij onze vierde grote vraag. In hoeverre hebben adellijke families in Nederland een zekere invloed en prestige én 'aristocratische' identiteit kunnen ontleen aan relaties met het vorstenhuis en met het hofleven? Die vraag is vooral interessant voor de decennia rond 1900, toen vanaf het regentschap van koningin Emma de monarchie een ingrijpende transformatie onderging. Om haar imago te verbeteren traden de beide vorstinnen meer in de openbaarheid. In diezelfde tijd was er ook sprake van een versterking van nationalisme, waardoor het vorstenhuis voor een deel van het grote publiek als hét symbool van de natie ging fungeren.⁵⁰ Welke gevolgen had dat precies voor imago en zelfbeeld van de hofadel? Hoewel er publicaties beschikbaar zijn—veelal gebaseerd op geschreven herinneringen van vrouwelijk, adellijk hofpersoneel—die verhalen over de hofrituelen en de sfeer aan het hof van Emma en Wilhelmina, lijkt beter gefocust onderzoek hier hoogstnodig.⁵¹ Het is juist ook in deze tijd dat op institutioneel vlak vanuit de adel (en het hof!) initiatieven werden ontplooid die uitmondten in de oprichting van een nationale Nederlandse adelsvereniging (1899) en de heroprichting van twee oude adellijke ordes, die van de protestantse Johanniters (1909; op initiatief van Prins Hendrik) en de katholieke Maltezers (1911). Het *invention of tradition*-gehalte lijkt hier hoog.⁵² Maar nog belangrijker is de vraag of zulke initiatieven vooral niet een defensieve strategie verraden, gericht op distinctie en exclusiviteit. Alleen een monografische studie kan duidelijk maken of zaken als adel aan het hof en adellijk verenigingsleven—eventueel uit te breiden tot genealogische projecten als het *Nederland's adelsboek* (1903) en *Nederland's patriciaat* (1910)—rond de eeuwwisseling al dan niet een zekere versterking van collectieve *adellijke* identiteit betekenden. Of gaat het eerder om een 'beschavingsdefensief', dat wil zeggen een uiting van distinctiedrang (de hoogste vorm van 'deftigheid'), of om 'statusangst', of zelfs om beide?⁵³ Juist op dit veld van onderzoek kan de schijnwerper speciaal gericht worden op voorstellingen van manlijkheid en vrouwelijkheid én op zogeheten manlijke en vrouwelijke domeinen.⁵⁴

⁴⁸ Aangehaald in Reif, *Adel im 19. und 20. Jahrhundert*, 67.

⁴⁹ Vgl. J. van Osta, *Het theater van de staat. Oranje, Windsor en de moderne monarchie* (Amsterdam, 1998).

⁵⁰ H. te Velde, 'Van grondwet tot grondwet. Oefenen met parlement, partij en schaalvergroting, 1848-1917', in: R. Aerts, e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen, 1999) 99-175 (in het bijzonder de paragraaf 'Nationalisme', 143-149).

⁵¹ Bijv. D. Hermans en D. Hooghiemstra, 'Vertel dit toch aan niemand'. *Leven aan het hof* (s.l., 2006). Vgl. voor commentaar op dit soort publicaties: Y. Kuiper, 'Dienstbaar moet je zijn. Over monarchie, hofadel en de constructie van adelsidentiteit in Nederland en Duitsland', *Virtus*, XIII (2006) 146-159.

⁵² C. Gietman, 'Een eeuw Johanniters en Maltezers in Nederland', *Virtus*, XVIII (2011) 212-215.

⁵³ Zie voor 'beschavingsdefensief': Y. Kuiper, 'Aristocraten contra burgers. Couperus' *Boeken der kleine zielen* en het beschavingsdefensief', in: R. Aerts en H. te Velde, *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen* (Kampen, 1998) 186-218; zie voor 'statusangst': C. Gietman, 'Genealogie, waarheid en statusangst in de late negentiende eeuw. De Nederlandsche Heraut (1880-1903)', in: A. Gevers, e.a., ed., *Mensen van adel. Beelden, manifestaties, representaties. Opstellen aangeboden ter gelegenheid van het afscheid van Albert Mensema als archivaris bij het Historisch Centrum Overijssel 14 september 2007* (Hilversum, 2007) 178-209.

⁵⁴ Vgl. voor een inspirerend voorbeeld: H. Hoekstra, *De dictatuur van de petticoat. Vrouwen en macht in de Britse politiek 1900-1940* (Amsterdam, 2011). Voor een vroegere periode: J. Streng, *Het is thans zeer briljant. Aspecten van het Zuulose culturele leven tijdens de overgang van ancien régime naar moderne tijd* (Hilversum, 1998).

Ten slotte belanden we bij een vijfde grote vraag. Die heeft in eerste instantie alles te maken met de materiële cultuur van de adel, zoals die in de betere werken op dat gebied zorgvuldig is gedocumenteerd in fraaie, geïllustreerde boeken waarin de lezer de werelden van kasteel, hofstede, havezathe, borg, state en andere voorname landhuizen ontmoet.⁵⁵ In vele gevallen blijkt de adel als dragende groepering te zijn opgetreden, ook nog in de lange negentiende eeuw. Naast materiële cultuur is hier vaak ook de positie van de adel in de agrarische wereld (via landgoed, grootgrondbezit, bosbouw, ontginning, et cetera) in het geding; het betreft hier het brede thema van adel en landschap.⁵⁶ De bredere vraagstelling om deze beide onderzoekslijnen meer binnen adels- en elitegeschiedenis te integreren biedt de onlangs verschenen publicatie *Towards a New Template for Dutch history* van de Utrechtse historici Paul Brusse en Wijnand Mijnhardt. In het licht van de door hen geconstateerde verschuiving in de Republiek (en later het Koninkrijk der Nederlanden) in de eeuw na 1750 van een meer urbane naar een meer agrarische samenleving, bepleiten ze nieuw onderzoek naar de invloed van landelijke elites, in het bijzonder naar de landadel.⁵⁷ De vijfde vraag luidt dan als volgt: hoe manifesteerde de adel zich in de agrarische sector van de Nederlandse samenleving, hoe initiatiefrijk was hij daarbij én was en bleef grootgrondbezit het maatschappelijke veld bij uitstek waarop deze elite haar landadelijke identiteit tot in de twintigste eeuw continueerde? De beantwoording van deze samengestelde vraag kan pas duidelijk maken in hoeverre er sprake was van specifieke regionale bindingen. Bleven oost en zuid in Nederland langer adels territoria dan noord en west? Volgens twee Britse historici zou in Engeland juist grootgrondbezit en alles wat daaraan vastzit een soort manlijkheid ('masculinity') hebben doen voortbestaan die in de loop van eeuwen weinig is veranderd, ook niet onder invloed van grote historische cesuren. Zo'n gendergeschiedenis van de lange duur zou ons zicht op de Nederlandse landadel sterk kunnen verrijken.⁵⁸

Bij wijze van conclusie

Er lijkt zich de afgelopen drie decennia binnen de adelsgeschiedenis een soort thematische verschuiving te hebben voltrokken. Deze komt overeen met die binnen de algemene geschiedschrijving, waarin naast politiek-bestuurlijke en sociale geschiedschrijving nu ook culturele en biografische geschiedschrijving populair zijn geworden. Niet meer het sterke aandeel van de adel in parlement en bestuur of zijn hoge positie in de stra-

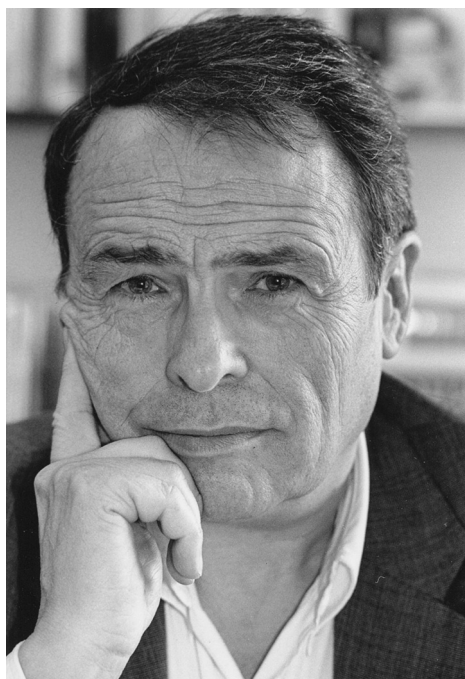
⁵⁵ Een hele kleine greep uit vele: H.W.M. van der Wijck, *De Nederlandse buitenplaats. Aspecten van ontwikkeling, bescherming en herstel* (Alphen aan den Rijn, 1984); J.C. Bierens de Haan, *Rosendaal, groen hemeltjen op aerd. Kasteel, tuinen en bewoners sinds 1579* (Zutphen, 1993); A.J. Gevers en A.J. Mensema, *De havezaten in Twente en hun bewoners* (Zwolle, 1995).

⁵⁶ Opnieuw een kleine selectie: P.J. van Cruyningen, *Landgoederen en landschap in de Graafschap* (Utrecht, 2005); E. Smeets-Storms, 'De landelijke elite in negentiende-eeuws Twente. Textielindustriëlen als landgoedeigenaren en hun relatie met de lokale adel', *Virtus*, XIII (2006) 114-131; idem, *Landscape and society in Twente and Utrecht. A geography of Dutch country estates, circa 1800-1950* (Leeds, 2009); H.M.J. Tromp, *De Nederlandse landschapsstijl in de achttiende eeuw* (Leiden, 2012).

⁵⁷ P. Brusse en W. Mijnhardt, *Towards a new template for Dutch history. De-urbanization and the balance between city and countryside* (Zwolle-Utrecht, 2011). Zie ook commentaren op hun visie en de reactie van beiden daarop elders in dit jaarboek.

⁵⁸ H. French en M. Rothery, *Man's estate. Landed gentry masculinities 1660-1900* (Oxford, 2012).

Pierre Bourdieu (foto Bernard Lambert, 1996)

tificatie domineert ons beeld van de adel in de negentiende eeuw. De koers lijkt verlegd te worden naar adel als groepscultuur, naar de reconstructie van kringen en coteriën binnen en rond de adel, naar de typerende levensstijl van adellijke families, naar het al dan niet exemplarische in de levensgeschiedenissen van adellijke mannen en vrouwen. Niet alleen de sociologie maar ook de antropologie voedt de recente adelsgeschiedenis met vragen die het onderzoeken waard zijn. De wending in de richting van de culturele dimensies van de adel – met oog voor het eigen zelfbeeld, typerende gedragscodes, gendervoorstellingen en collectieve herinneringen – getuigen van die antropologische invloed.

Dat neemt niet weg dat de band met de sociologie die er al was met de nadruk van Max Weber op eergevoel, consumptie en levensstijl bij de adel, nog steeds aanwezig is – gegeven de populariteit van de ideeën van de Franse socioloog-antropoloog Pierre Bourdieu.⁵⁹ Deze heeft immers met zijn kernidee van de constructie van adellijke identiteit als een vorm van geloof in de bijzondere kwaliteiten van adel (bij de adel zelf, maar juist ook bij de buitenwacht) school gemaakt. Een voorbeeldige uitwerking van dit kernidee vinden we in de studie van Monique de Saint Martin over de Franse adel vanaf de vroege twintigste eeuw.⁶⁰ Voor het zogenaamd ‘anders-zijn’, zo laat zij over-

⁵⁹ Vgl. J-P. Daloz, *The sociology of elite distinction. From theoretical to comparative perspectives* (Londen, 2010), in het bijzonder 35-36. Meer dan Bourdieu zelf wijst Daloz op de waarde van het vergelijkend perspectief om juist kenmerkende verschillen tussen de distinctiestijlen van elites in verschillende landen, binnen en buiten Europa, op te sporen.

⁶⁰ De Saint Martin, *L'espace de la noblesse*.

tuigend zien, stonden adellijke personen en families bepaalde velden in de samenleving ter beschikking. Juist voor de negentiende eeuw valt hier in Nederland te denken aan studentencorpora, exclusieve clubs en sociëteiten, later in die eeuw aan nieuwe vormen van sportbeoefening en het maken van verre reizen. Maar ook relaties met personeel, huisleraren en gouvernantes waren hier cruciaal.⁶¹ Uiterst belangrijk in dit verband is ook de aanwending van sociaal en symbolisch kapitaal door personen met een adellijke titel teneinde al rond 1900 nieuwe velden te betreden als die van *haute finance* en bedrijfsleven. Aannemelijk is dat adellijke personen oververtegenwoordigd bleven op voor hun ouders en grootouders klassieke velden als *corps diplomatique*, rechterlijke macht en officierenkorps, mits zij zelf nu in het bezit waren van de juiste diploma's daarvoor.

Sinds de negentiende eeuw hebben ook in Nederland (of juist in Nederland?) democratisering en meritocratisering van de samenleving de druk op de adel steeds verder verhoogd, zodat zijn leden zich steeds opnieuw moesten aanpassen aan nieuwe uitdagingen. In het Frankrijk van De Saint Martin hebben na de Eerste Wereldoorlog nog vele personen uit juist adellijke families steeds opnieuw hun weg gevonden naar de bovenste regionen in de samenleving. Er zijn aanwijzingen dat dit in Nederland ook het geval was, maar hoe een en ander precies verliep, moet diepgaander onderzocht worden. En dat geldt in het bijzonder voor de vraag waaraan ook de naam van Bourdieu kleeft: hoe verging het de adellijke *habitus* ná de lange negentiende eeuw?⁶²

⁶¹ Vgl. G. Huisman, *Tussen salon en souterrain. Gouvernantes in Nederland* (Amsterdam, 2000).

⁶² Zie voor een inspirerende toepassing van het habitusconcept: K. Kuiken, "Een hoogst verdienstelijk burger." Het leven van Mr. Frans Godard baron van Lynden, heer van Hemmen (1761-1845)', *Virtus*, XIII (2006) 78-113. Ursula den Tex' boeiende biografie van haar adellijke moeder: *Anna baronesse Bentinck 1902-1989. Een vrouw van stand* (Amsterdam, 2003) geeft fraaie staaltjes van hoe bij deze uit een gerenommeerd adellijk geslacht afkomstige vrouw een aristocratische habitus haar persoon en optreden steeds bleef bepalen. Opvallend is dat deze auteur in een studie over de familietak van haar vader teruggrijpt naar een traditionele (en veel minder overtuigende) vorm van familiegeschiedenis. Daarin is de politieke opstelling van de familie Den Tex *Leitmotiv*. De auteur wilde haar 'familiebiografie' verbinden met de 'grote politieke en maatschappelijke veranderingen' in het Nederland van de vroege negentiende eeuw tot in de jaren 1950. Zie U. den Tex, *Erfgenamen. Het verhaal van een Nederlandse familie van aanzien en vermogen* (Amsterdam, 2009).